

SOSYO- EKONOMİ POLİTİĞİN GENEL VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR ELEŞTİRİSİ

(YA DA; “EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ’NE KATKI” YA KATKI)

Tahir Erdoğan ŞAHİN

Öz: Modern dönem, üretici mekanizmaların nicel olarak gelişmesi ve iri-leşmesi, insan bilincinin derin bir *yabancılaşmaya* uğradığı ve adeta parçalanıp yırtıldığı bir zamana tekabül eder. Geleneksel yapıların taşıdığı ahlakın, anlam ve dinî değerlerin dışına savrulan toplum, biri birinden kopmuş bireylerin yığını durumuna dönüşmeye başlamıştır. Yığınsal karaktere evrilen toplum içinde yalnızlaşan bireyler, yeni ortaya çıkan toplumsal gerçeklikleri analitik biçimde ele alıp anlamak yerine, o gerçeklikleri bulanık ve yabancı/ötede varlıklar olarak görmeye başlayacaktır. Oysa ki ayrışık bireylerin içinde olduğu toplum ve o toplumda ortaya çıkan mekanizmalar, bizzat o bireylerin var ettiği, var ettikçe de yabancılaştığı bir dünyadır.

Anahtar Kelimeler: ekonomi politik, yabancılaşma, gelişme, ticaret, despotizm, sömürü, toplumsal farklılaşma.

A CRITICISM ON SOCIO - POLITICAL ECONOMY IN GENERAL AND THROUGH THE EXAMPLE OF TURKEY

(OR; CONTRIBUTION TO THE CRITICISM OF POLITICAL-ECONOMY CONTRIBUTION)

Abstract: The modern period, with the coarsening of the manufacturer mechanisms development quantitatively corresponds to a time when human consciousness and a profound alienation suffered and was torn apart literally. The moral carried out by traditional structures, a society that drifted away from meaning and religious values severed from the stack to the state of individuals that were torn apart. Isolated individuals in an evolving character of mass society will start to see those realities blurred and odd / beyond beings, instead of trying to handle and understand the new social realities analytically. Yet, the mechanisms emerging in the society and the heterogeneous society of individuals, in the flesh, will create a world, and as long as they generate it, they will be alienated from.

Key Words: political - economy, alienation, development, trade, despotism, exploitation, social differentiation.

“Hayat ve ölüm” veya “var oluş ve yok oluş” diye vurgulanan gerçeklik, olgu olarak bitimsizliğin, vaka olarak ise değişim ve bitimliliğin en çarpıcı hâlini yansıtır. Ontolojik ya da kategorik olarak hayat biricik ve tek nüve olduğu kadar “her şeydir” de. Hayatın tekil ve çoğul karakterinin, süreklilik ve sonluluk ritminin anlaşılması hiç kuşkusuz en karşıtı kavramla, yani “ölüm”le izah edilebilmekte, bu iki kavram (hayat ve ölüm) birlikte anılınca gerçekliğin bütünü kavranılabilmektedir. Genelde sosyal bilimler, özelde ekonomi de, kendini bütünlüyen karşıt kavramlarla kendini tanımlar: Kıtık ve tahsis ya da ihtiyaçların bitimsizliği ve ihtiyaç hissedilen mamullerin sınırlılığı gibi.

Yabanıl ya da Doğal Yaşama Dönemlerini karakterize eden kendiliğindenci (reflektif) davranışlarda hominid veya homonoidler ile diğer canlılar arasında farklılıklardan çok, aynı içgüdüsel ve zorunlu ihtiyaçları edinme ortaklığı söz konusudur. Bunlar; *beslenme*, *barınma*, *korunma* ve *üreme* güdüsünden ibarettir. İnsan topluluklarının yeryüzünün çeşitli alanlarında bulunduğu coğrafyanın belirlediği şartlara uyum içerisinde gösterdiği çabalarla çeşitlenen yaşama biçimi, üretim aşamasında mamullerin de çeşitlenmesi anlamını taşır. Çeşitli nedenlerle zaten hareket hâlinde olan toplulukların ilişkisinin, “değiş tokuş” ilişkisine evrildiği, bir süreçte hazır toplayıcılık, avcılık, hayvanî ve tarımsal üretim, göçebelik, yerleşiklik, kısa ya da uzun mesafeler arası ticaret, köyden kente akış vs. bir dizi toplumsal etkinlikler; kendiliğindenci tutumlardan çok daha *hesapçı* ve zihinsel çabalarla yürütülen hayatları ortaya çıkarmıştır.

Anadolu, uygarlık öncesi ve sonrası toplumsal gelişmelerin izlenebildiği önemli bir tarihi laboratuvar gibidir. Tarihsel olarak ne kadar geriye gidilirse, toplumlar arası müşterekler de bir o kadar artıyor demektir. Aynılık değil de benzerlik açısından bakıldığında, özellikle İlk Çağ’ın, yani Uygarlık Dönemi’nin birinci evresinin bitimine kadar, Anadolu’nun geçmişi tüm insanlığın geçmişinin bir yansımasıdır. Ekonomik süreçlerin tarihi dönemselsel olarak ifade edilirse; *hayvan yetiştiriciliği* ve *tarımsal üretim* belli bir aşamaya tekabül eder.

Üretim, depolama ve artı ürün; uzak alanlar arası ticareti gerektiren önemli bir atılımdır. Oldukça uzun zaman değiş tokuşla yürütülen ticaret, somut para (Hititlerde şekel, Lidyalılarda sikke) kullanımıyla birlikte çok daha pratik bir yola girecek, toplumlar arası ilişkiler çok daha yoğunlaşacaktır. Denilebilir ki, doğallıktan karmaşıklığa, masumiyetten hesapçılığa giden süreç, kıta ve bölgeler arası farklılaşmaları da gözle görülür bir biçimde ortaya çıkarmıştır.

TOPLUMLAR ARASI FARKLILAŞMALAR SÜRECİNDE DOĞU VE BATI

Coğrafi, tarihsel ve kültürel anlamda “Doğu” ve “Batı” olgusunun ortaya çıkışı çok daha eskilere götürülebilse de, bu iki dünyanın ayrım çizgisinde Lidya ile Medler arası savaş sonrası Halys’in (Kızılırmak) sınırı olarak kabulü referans olarak verilebilir.¹ Ancak şunu kaydetmek gerekir ki; anlam merkezli *Doğu ve Batı* oluşumunun temelleri, kuzeyde Kafkasya- Horasan hattından güneyde Basra’ya, batıda Kızılırmak’tan doğuda İndus’a kadar uzanan alanda var olan ve esas itibariyle Asyatik/ Turanî, Hint, Farsî ve Sami halkların oluşturduğu Ashirand kültür kıtası ile Ege ve çevresi (İyonya, Peleponnes, Trakya) arasında atılmıştır.

Tarihte “dünya devleti” niteliğinin kazanılması, söz konusu devletin doğu ve batıda öneme haiz ülkelerde egemen olmayı ve farklı toplulukları uzun soluklu olarak bir arada tutmayı sağlayacak kurumsallaşmayı gerçekleştirmeyi gerektirmiştir. Bu anlamda iki örnek devlet Roma İmparatorluğu ve Büyük Osmanlı Devleti’dir. Düşünce ve eylemleriyle Doğu ve Batı gerçeğini kavradığı görülen Büyük İskender’in her iki dünyanın halklarına egemen olduğu görülse de² dünya devleti olabilecek süreyi sağlayacak kurumsallaşmayı gerçekleştirememiş, ancak buna yönelik ilk girişim olarak yerini almıştır. Günümüzde “Batı” denildiğinde akla gelen toplumlar ise o dönemlerde esemesi okunmayan, çoğunlukla Avrasya’nın batısında step ve ormanlarda yaşayan “barbar” halklardır. Kökeninde kendine özgü hiçbir kurucu ilkesi olmayan, içeriğinde “belirsizlikler, kaypaklıklar, çelişkiler” olan³ ve günümüzde “iki yüzlülük” le eş anlamlı “Batı”nın mümessilleri olan Kıta Avrupası ve bu kıtayla bağlantılı ABD’nin tarihselliği, Hunların bu halkları Avrupa’ya sürmesiyle başlar.

1. Med kralı Kyksar’ın Anadolu’yu egemenliği altına almasında önüne çıkan engel, batıda yer alan Lidyalılardır. Bunlarla yaptığı savaş sonunda Kızılırmak aralarındaki sınırı belirlemiştir.

“...En büyük çarpışmanın ortasında, gün gece olduğu (Güneş tutulduğu) sırada Lydialıları yenen işte odur; bütün yukarı Asya’yı birlikler hâlinde toparlayıp, Halys (Kızılırmak) ırmağına kadar hükmü altına alan odur”

“...Medlerin toprakları ile Lydialıların arasında sınır, aslında Halys Irmağı’ydı ki, bu ırmak Armenia Dağlarından çıkar, Kilikia’dan geçer, Matien’leri sağına, Phrygia’yı alıp, bu iki ülke arasında akar; bu ülkeleri geçtikten sonra, kuzeye doğrularak Kapadokia Suriyelileri ile sol kıyıdaki Paphlagonia arasında sınır çizer”. Herodotos, **Herodot Tarihi**, (çev. M. Ökmen), İstanbul 1983, I. kitap-103.

2. Ksenophon, **Anabasis, VII. Kitap, VIII/25**, (çev. H. Örs), İstanbul (3.baskı-tarihsiz), s. 371.

3. Edgar Morin, **Avrupa’yı Düşünmek**, (çev. Ş. Tekeli), İstanbul 1988, s. 43 vd.

XV. yüzyıl sonuna kadar etkin dünyanın görece uzağında kalan Batı, tarihsel köksüzlüğüne ve derinliksiz geçmişine çare olarak bazı teoriler üretme yoluna gitmiştir. Bir buçuk yüzyıldır tartışılan “Hint - Avrupa”deyimi, günümüz Kıta Avrupası halklarına “dil” den hareketle köklü ve derin bir geçmiş bulma ameliyesi olarak başlamış, sonuçta tüm çabalar, bu toplulukların “barbar” olarak var oldukları gerçeğini değiştirememiştir. XIX. yüzyılda icat edilen “Âri ırkın üstünlüğü” ya da “Hint-Avrupa” gibi soyut genellemelerin safsatadan başka bir şey olmadığı açıktır.⁴ Tarihi olarak büyük bilgi birikimine sahip olmakla birlikte, tarihsel gerçeklikleri ve kanıtları göz ardı ederek yazdığı “**Blue Book**” (Mavi Kitap) la ahlak dışına savrulan, ancak daha sonra “çirkin bir propagandaya alet olduğunu” anlayınca pişmanlık ifade eden Toynbee’ nin⁵ yine yargı içeren ve kendi subjektif kriterlerine göre uyarladığı uygarlıklar çizelgesinde⁶ de “Batı”yı köklü uygarlıklara ilintilendirme ve Türkleri görmezden gelme gayreti gözden kaçmaz. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası yıldızı parlayan Avrupa’nın geçmişi kendi merkezli okumaya ve okutturmaya çalışmasında kendine önemli paye biçmelerini tamamlayan diğer bir unsur, “Doğu” hakkında yapay, gerçek dışı ve pek de ahlaki olmayan sıfatlar, yakıştırmalar, üstten bakışçı söylemler ve eylemlerdir.⁷

4. Geniş bilgi için bak. J. P. Mallory, **Hint- Avrupalıların İzinde**, (çev. M. Günay), Ankara 2002. Oldukça geniş bir literatürün tarandığı çalışmada somut bir “Hint-Avrupa” gerçekliği ortaya konulamadığı, yazar sonuç bölümünde de belli ölçüde vurgulamıştır. s. 308-315. Tarihsel geçmişe ilişkin analizlerde ideolojik- ırkçı bakış açıları esasta belli bir toplum ya da topluluklar adına “ön alma” gayreti gibi görünmektedir. Oysa ki, geçmişi tarafsız ve ayırım yapmaksızın “ilişkiler” çerçevesinde ele almak çok daha makul ve bilimsel etiğe uygun olacaktır.

5. Arnold Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915- 16*, London 1916; A. Toynbee- J. Bryce, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915- 1916*, (çev.A. Tuygan- J. Değirmenciler), İstanbul 2006. Kitabın niteliği ve içeriği hakkında bak. Enis Şahin, *Bir Ermeni Propaganda Klasığı: Mavi Kitap (Blue Book)*, Marmara Üniv. Türkler ve Ermeniler/ Tarih boyunca Türk- Ermeni ilişkileri: <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/>.

6. Arnold Toynbee, **Tarih Bilinci (A Study of History)**, İstanbul 1978, s. 77.

7. Kıta Avrupası’nın küstahlığını ve üstten bakışçı yaklaşımları ele alan çeşitli bilim adamları bulunmaktadır. Bunlardan Edwaard Said’i özellikle zikretmek gerekir. Başyapıtı **Oryantalizm**’in (çev. N. Uzel, İstanbul 1982) yanı sıra **Kültür ve Emperyalizm** (çev. N. Alpay, İstanbul 1998), **Haberlerin Ağında İslâm** (çev. A. Alatl, İstanbul 1984), **Entelektüel** (çev. T. Birkan, İstanbul 1995) adlı eserleri Türkçeye kazandırılanlar arasındadır. Oryantalistlerin faaliyetleri temelde Batı’nın sömürülen ya da sömürülmek istenilen Doğu’yu tanıma çabası olarak görüldüğü gibi bilim dalı olarak oluşturulan Antropoloji’ nin ortaya çıkışında da masum, bilimsel veya tarafsız niyet yoktur. Adam Kuper, **İlkel Toplumun İcadı/Bir İllüzyonun Dönüşümleri**, (çev. İ. Türkmen), İstanbul 1995, s.13 vd.

Buna ilişkin olarak “Doğu Despotizmi” diye vurgulanan tezin en kapsamlı ve esaslı olarak incelendiği bir çalışma Alman asıllı ABD’li tarihçi Karl A. Wittfogel’e aittir.⁸ Bu tür Doğu’yu küçümseme yargısı içeren genellemeler, karşı kutbun yani Batı’nın despotizmden arınmışlığı algısına yönelik fukara teoriler arasındadır. Kaldı ki, Montesquieu⁹ ve Hegel gibi batılı düşünürlerde bu küçümseme ve küstahlık apaçık ifade edilir. Hegel: “Doğulular, ruhun(tinin) ya da ruh olarak belirlenen insanın kendine özgür olduğunu bilmezler. Bilmedikleri için de özgür değildirler. Yalnızca tek kişinin özgür olduğunu kabul ederler; ama bu türlü özgürlük, başına buyrukluğa, yabansılığa, doğal bir rastlantı ya da başına buyrukluğa başka bir şey olmayan bir tutku uyusukluğu ya da tutkunun dizginlenip yumuşatılmasıdır. Bu tek kişi yalnızca bir despottur, özgür bir adam, bir insan değildir.” der.¹⁰ Devamında, genellikle yaptığı gibi yine Yunanlılara güzellikler dizer ve lafı “Hristiyan dünyasında ilk olarak Germen uluslarının insan olmanın doğasında özgürlük olduğunun bilincine vardıklarına...” vs. getirir. Hegel’in tarihsel yaşanmışlıklardan hareketle değil de kendi zihinsel kurgusundan yola çıkarak geçmişe yönelik sınıflandırmalarla oluşturduğu tarih anlayışında¹¹Doğu’da mutlak egemen olan hükümdar despot; Grek ve Roma dünyasında hiç değilse bazı gruplar özgür, Hristiyan Germen devletinde ise herkes özgürdür. Hegel’in bu karikatürize edilmiş tarih bilgisi üzerine giydirdiği özgürlük, toplum içinde gerçekleşebilecek bir özgürlük biçimi olarak politik bir nitelik taşır.¹²

Karl A. Wittfogel’in aşırı yorum, genelleme ve indirgemeci bir yaklaşımla; devletin tüm ekonomiye doğrudan müdahale ettiğini ve üretim araçlarını elinde tuttuğunu varsaydığı doğunun tarım toplumlarını "Doğu Despotizmi" olarak nitelendirirken, tarihsel şablonunu Avrupa’yla

8. A. Karl Wittfogel, **Oriental Despotizm: A Compharative Study of Total Power**, New Hawen 1957.

9. Montesquieu, **Kanunların Ruhunu Üzerine (De L’Essprit des Lois)**, (çev. F. Baldaş), Ankara 1963. Montesquieu, eserin hemen hemen tümünde, hakkında yarım yamalak bilgi edindiği Doğu’nun tarihini (Türkler, Japonlar, İranlılar, Çinliler, Hintliler) despotluğa (zorbalık, istidbat) indirgemekte, onların siyasal yapılarını kendi kafasında kurguladığı şablona göre değerlendirmektedir. Öyle ki “..Bu korkunç idare şekillerinden insan, tüyleri diken diken olmadan söz açamıyor.” olmaktadır! s. 88.

10. Friedrich Hegel, **Tarihte Akıl**, (çev. Ö. Seözel), İstanbul 1995, s. 63-64.

11. Tahir Erdoğan Şahin, **Tarih Biliminin Tarihi Çerçevesinde; Çeşitli Tarih Felsefeleri, Postmodern Söylem ve Küresel Bağlamda 'Tarih'in Konumu**, **Milli Eğitim Dergisi**, Ankara 2002, S. 155-156, s.

12. Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, İstanbul 1992, s.89; Suavi Aydın-Metin Berge, **Feodaliteye Giden İki Yol: Avrupa ve Bizans**, **Kebikeç I**, S. 1, 1995, s. 118.

örtüşüren Marks, bu şablona uymayan Doğu için “Asya tipi üretim tarzı” (ATÜT) demeyi yeğlemiştir.

Zorbalık/despotluk, tarihin hemen her döneminde şu veya bu şekilde ve hemen her yerde kendini gösteren olgulardan biridir. Siyasal anlamda bunun en sahil örneği XIII. yüzyıl sonrasında Prusya, Rusya, Avusturya ve İspanya gibi ölkelerde görölür. Gerek Montesquieu (1689-1755) ve gerekse Hegel (1770- 1831) yalnızca kendi yaşadıkları dönemde yaşanan dünya olaylarının karşılaştırmalı bir muhasebesini yapmış olsalardı, temelde istibdat, zulüm ve katliamların, “pis işler” diye sıfatlanan kaos ve karmaşanın¹³ öncelikle Batı’da olduğunu, Batı’dan kaynaklandığını görebilirlerdi.

Genel çerçevesi itibariyle , batıda kendi Feodal-Orta Çağ’ını yaşayan Avrupa ile doğuda Arap, Türk ve İran merkezli İslâm dünyası yüzyıllarca aynı zaman dilimini ayrı âlemler olarak yaşayagelmişlerdir. Avrupalıların XV. yüzyıl sonlarında başlattıkları sömürge alanları elde etme ve bu alanlardan değerli madenleri stoklama çabaları kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye neden olmuştur. İspanyol ve Portekizlilerin başı çektiği feodalistik karaktere sahip sömürgecilik Avrupa’da önemli ölçüde sermaye birikimine neden olmuştur. Sömürgeciliğin kapitalistik nitelikli ikinci aşamasında yerli iş gücü oldukça az ücretlerle çalıştırılarak azami ölçüde ürün elde edilmiş, fazla üretim hırsıyla yalnızca yerlilerin değil kölelerin de bu sürece dâhil edilmesini tetiklemiştir.¹⁴ Elde edilen altın ve gümüş paraya dönüştürölerek değişim aracının esasını oluştururken, zenginleşmenin bu yönü ihracatın teşvikine, ithalatın ise kısıtlanmasına giden bir anlayışı ön plana çıkarmıştır. Değerli madenlere sahip olmanın (paranın) zenginliğin temel ölçüsü olduğunu savunan *merkantilist felsefe*, bu zenginliğin ölkede kalmasını sağlamak adına devletin aktif kontrol mekanizmalarını çok daha etkin kılınmasına neden olmuştur. Ancak, para merkezli refah ekonomisinin de bir doyum noktası olacağı açıktır. XVIII. yüzyıl icatları ve toplum hayatında endüstrinin etkin olmasına bağlı yeni hayat biçimleri parayı amaçsal niteliğinden araçsal niteliğe doğru evriltecek, geleneksel ve sezgisel ekonomik bakış açısının yerine gerçek ve bilinçli ekonomi biliminin önü açılacaktır.

1768’de James Watt’ın buharlı makinaryı icadıyla başlatılan teknolojik devrim, o döneme değin hiç olmadığı kadar *eski* ve “*yeni*” kavramlarını çok daha derin ve çok daha merkezî karşıt olgular olarak

13. Barrington Moore Jr, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, (çev. Ş. Tekeli- A. Şenel), Ankara 1989, s. 19.15

14. Tefvik Çavdar, **İktisat Klavuzu**, İstanbul1972, s. 77.

gündeme getirecektir. Batı'nın on yıllar içerisinde uyguladığı egemenlik çabalarının politik sonucu olarak XIX. yüzyıl sonunda Doğu hem sömürge alanı olmuş hem de Doğu toplumları hakkında ciddi anlamda bilgi edinilmiştir. Bu tarihten itibaren eksik bilgilere dayalı uzaktan yargılanan Doğu'nun yabancı bir alan olmaktan çıkartılıp¹⁵ “nasıl sıfatlanacağı”ndan çok “nasıl dönüştürüleceği” süreci başlamıştır. *Ötekileştirilmeyi* hızlandıran bu tanıma, sömürme ve dönüştürmenin önde gelen aktörleri İngilizler, Fransızlar ve Almanlardır.

XIX. yüzyılda dünya artık asla eski dünya değildir. Buna bağlı olarak ekonomi bilgisi yalnızca erk sahibi yapıların veya ilgili düşünürlerin konusu değil, çok daha geniş kesimlerin günlük hayatının bir parçası olacaktır. Geleneksel ekonomik yapılar ve hayatlar yeni dönemin değişkenliğinde çok daha karmaşık sorunlar ortaya çıkardıkça, bunu anlamaya, çözmeye ve hatta yönlendirmeye çalışan ekonomik teoriler de boy gösterceklerdir.

GENEL HATLARIYLA XIX. YÜZYIL VE MARKS'IN YAKLAŞIMI

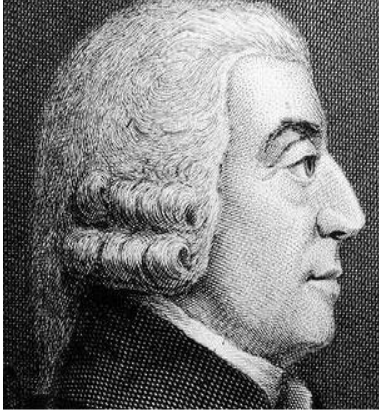
1792'de Fransa'nın devrimci niteliğiyle ön planda olan ordu güçleriyle, eski Avrupa'yı temsil eden Weimar Dükü güçleri karşı karşıya gelmiş, yapılan çatışma klasik bir savaştan çok “ateş düellosu” biçiminde vuku bulmuştur. Aynı yıl Avrupa pazarlarında ilk kez İngiliz makine dokuması iplikler satışa sunulmuştur. Kıtada öteden beri el sanatları marifetiyle üretilen malların, çok daha kısa bir sürede, standart ve çok miktarlarda piyasaya sürülmesi ise “yeni”nin diğer yüzü olmuştur.¹⁶ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de başlayıp 1870'lere kadar süren teknolojik devrim ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik olaylar, sonraki zamanların kaderini de tayin etmiştir. Askerî ve ekonomik değişim süreci arenasında “*Bugünden sonra dünya tarihinin yeni bir dönemi başlıyor.*” diyen Goethe, yaşadığı vakitte geleceği tanımlayan ender bir zekâ olarak kendini gösterecektir. İngiltere’de başlayan teknolojik yenilikler dolaylı ya da dolaysız biçimde dünyanın diğer tüm ülkelerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu etkilenmede, teknolojik güce sahip ülkelerin ileri ekonomilerinin diğer ülkelerin ekonomileri üzerindeki baskı ve tahakkümü;¹⁷ geleneksel dünya ile modern dünya arasında bir

15. Edward Said, **Oryantalizm**, s. 357.

16. Hans Freyer, **Sanayi Çağı**, (çev. B. Akarsu- H. Batuhan), Haz. M. R. Ayas, Ankara 2014, s. 26.

17. Jean Maillet, **18. Yüzyıldan Bugüne/İktisadi Olayların Evrimi**, (çev.E. Tokdemir), İstanbul 1983, s.33.

dönüm noktası olmasının yanı sıra çok daha eşitsiz bir dünya oluşumuna kayan gelişmelerin de başlangıcıdır. Ekonomilerin nitel ve niceliğini her bir ülkede sanayisi oranında belirlenmesi, dünya üzerinde *gelişmiş* ve *az gelişmiş* ülkeler kategorisinin yapılmasına neden olmuştur. Teknolojinin ilk aşamasının (paleoteknik) üzerinden çok geçmemiş, 1789'da Fransız İhtilâli, 1807'de ilk buharlı gemi yapılmıştır. 1830- 1870'ler arasında etkin dünya içerisinde demir yolu ağ sistemi kurulmuştur.

“Çalışan kişinin, kendi tüketimini aşan bütün emek ürününün fazlasını, buna ihtiyaç duyan başkalarının emek ürünüyle değişebileceğinden emin bulunması, her insanı, kendini belli bir işe vermeye, yetenek ve zekâsını geliştirip mükemmelleştirme yönünde özendirir.” A. Smith

Tarihsel geçmişin irdelenmesinde, ele alınan toplumların ekonomik konumlarını da belirlemek esastandır. Bu nedenle, kendi özel çerçevesini çizerek ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkan *ekonomi tarihi* veya *ekonomik düşünce tarihi* disiplininin kurucularının öncelikle tarih araştırmalarına dayanarak yola çıkmaları doğaldır. 1830'lardan XX. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede sıklıkla vurgulanan İngiliz Tarihçi Okulu mensupları *tarihçi-ekonomist* veya *ekonomi tarihçisi* nitelikleriyle anılmışlardır.¹⁸ Bunun yanı sıra tarihçilerin de son iki yüzyılın tarihsel geçmişini, özellikle Avrupa tarihinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarını anlamını kavramak için bu dönem ekonomi tarihçilerinin, ekonomistlerin ve teorisyenlerinin eserlerini irdelemeleri olmazsa olmazlardandır.¹⁹

18. O. Kurmuş, **Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu**, Ankara 1982, s. 4.

19. Teknolojik gelişmeler nicel ve nitel karakterine göre iki ayrı safha olarak da ele alınmaktadır. İngiltere'de 1733'ten itibaren başlatılan teknolojik yeniliklerin 1870'lere kadarki gelişimi *paleoteknik*, 1870'lerden 1914'e kadar geçen zamanın değişimi ise *neoteknik* olarak adlandırmıştır. Neoteknik devrim aşaması mevcut araçların tekâmülü, yeni araçların bulunması ve bunların yayılmasının yanı sıra yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkması ve işletmelerin çağdaş ekonominin kalbi durumuna gelmesiyle de kendini göstermektedir. Jain Mailet, **age**, s. 42- 63.

1872- 1914 arası olarak belirlenmesi uygun olan bu yeni dönem; askeri, teknolojik ve siyasal yeniliklerle *sanayi devrimi* veya *siyasal devrim* tanımlamalarının yanı sıra yeni *ekonomi politik* düşünce ve yapılanmaların da yüzyılıdır.

Merkantilizm; nesnelığı olan, belirlenmiş yöntem ve amaçlar doğrultusunda açılımda bulunabilen ve doğrudan “ekonomi politik bilimi” çerçevesi çizen bir öğreti içinde görülmez. Ancak, kıymetli maden sahibi olmanın zenginliğin yolunu açacağını savunarak kendince felsefesi olan (bulyonizm); para, fiyat, ticaret dengesi gibi konularda bazı tezlerde bulunan bir ekonomi bilimi taslağı olarak görülebilir. Dahası, “Yeni Çağ-modern insan” denkleminin atmosferini yansıtan bir sürecin parçasıdır. Avrupa’da Orta Çağ’dan Rönesans’a ve sömürgecilik kapısının aralanmasından sanayileşme hareketlerine doğru giden çizgi üzerinde beliren merkantilist dönem, tezleri ve pratikleriyle klasik ekonomi yazarlarının ortaya çıkışında azımsanamaz bir yere sahiptir. Diğer taraftan fizyokratlar, merkantilistlerle kıyaslanamaz ölçüde ekonomi düşüncesine katkı sağlamışlardır. Nitekim fizyokrat düşüncenin teorik çabası, disipline edilmiş belli bir düşünceye, mantıksal akıl yürütmeye ve ciddi denilebilecek teorik analizlere dayanmaktadır. Bu nedenle ekonomi biliminin disiplin olarak ortaya çıkmasının kuruları olarak fizyokratlara işaret edilmesi makul görülmektedir.²⁰ Klasik geleneğin öncüsü olarak görülen Adam Smith’in *Milletlerin Zenginliği*²¹ adlı eseri, kendisinden önce üzerinde durulup tartışılan çok sayıda ekonomik olguların sıra dışı bir sentezidir. Sonraki klasik ekonomistler, merkantilist ve fizyokratlara önemli ölçüde eleştiri getiren A. Smith’in çalışmasını temel başvuru kaynaklarının başında görmüş, ona büyük önem vermişlerdir.

Smith’in tasavvur ettiği kapitalist sistemde, ekonomi belli nedenler ve sonuçlar ilişkisi içerisinde kendi kulvarında hayatını büyüterek devam ettirebilir. Bu büyüme ve zenginleşme, bütün sınıfların refahını artırır. Böylece herhangi bir çatışma ve uyumsuzluk olmaksızın toplum mutlu bir hayat sürebilir.²²

A. Shmith’in yanı sıra David Ricardo, Thomas Malthus, John

20. Aydın Yalçın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara 1976, s. 162.

21. Tam adı : “*Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme*” (An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations)’ dir. Yazımı uzun bir süre alan eser, özgün tarafları olmakla birlikte, esas olarak öteden beri tartışılan, ele alınıp ortaya çeşitli kitap ya da risaleler olarak neşredilen konuların sentezi ağırlıktadır. William J. Barber, *İktisadi Düşünce Tarihi*, (çev. İ. Durdu), İstanbul 1991, s. 53.

22. Mehmet Selik, *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, İstanbul 1973, s. 203.

Stuart Mill klasik ekonomi teorisinin azizleri olarak kabul edilir. Piyasanın ücretleri belirleyici olmasından ücret- fiyat esnekliğine, her arzın kendi talebini yaratacağı tespitinden tam istihdam gerekliliğine, devletin yerine ekonomik mekanizmaların kendi denetimini kendisinin özgün ve serbest olarak yapmasının doğru olacağı düşüncesinden paranın yalnızca araç olduğu kanaatine kadar bir dizi temel yaklaşım klasik ekonomi teorilerinin olmazsa olmazlarıdır. Bu anlayışta koruyucu ve kapalı ekonomi yerine, ülkeler arası uzmanlaşma ve iş birliktelikleri daha faydalıdır.²³ Bu anlayışın temel paradigmasının sair unsurları artırılabilir ve ayrıntılarıyla ele alınabilir. Nitekim gerek klasik ekonomi gerekse klasik ekonomi teorisyenleri hakkında oldukça zengin ve pek çok nitelikli araştırmalar ziyadesiyle mevcuttur.

Merkezinde Kıta Avrupası'nın bulunduğu merkantilist, fizyokrat ve klasik ekonomi teorisyenlerinin kurguları yanı sıra bilimin diğer dalları, sanat ve sanat anlayışları, bireyselleşme, özgürlük gibi olgulardan hareketle “yeni çağ-modern dönem” aşaması olarak bu dönem bakış açlarına göre olumlanabilir niteliklere haiz bir süreç olarak vazedilebilir. Rönesans hareketinin ışıltılı ve aydınlık mecrasını sömürgeciliğin sağladığı imkânlarla buluşturan, bunu burjuvazi öncülüğünde gerçekleştiren kıtanın nicel büyümesine karşın niteliksel cephesinde derin sorunlarla karşılaştığını da görmek gerekir. Bu süreç, araç ya da amaç olarak görülsün, para ve zenginliği esas alıp görevinin bu yönde olması gerektiğine inanan bir insan tipi ortaya çıkarmıştır.

Üretici mekanizmaların nicel gelişimi ve irileşmesi, “insan bilincinin derin bir *yabancılaşmaya* uğradığı ve âdeta parçalanıp yırtıldığı” bir dönemdir bu.²⁴ Geleneksel yapıların taşıdığı ahlak, anlam ve dinî değerlerin dışına savrulan toplum, birbirinden kopmuş bireylerin yığılı durumuna dönüşmeye başlamıştır. Yığınsal karaktere evrilen toplum içinde yalnızlaşan bireyler, yeni ortaya çıkan toplumsal gerçeklikleri analitik biçimde ele alıp anlamak yerine, o gerçeklikleri bulanık ve ötede/ yabancı varlıklar olarak görmeye başlayacaktır. Oysa ki ayrışık bireylerin içinde olduğu toplum ve o toplumda ortaya çıkan mekanizmalar, bizzat o bireylerin var ettiği, var ettikçe de yabancılaştığı bir dünyadır. Bu dünyanın birey, kurum ve kuruluşların, sömürülen ülke insanlarını ise çok daha *ötekileştirilmiş ve yabancılaştırılmış* konuma getirilmesinden daha doğal ne

23. Mahfi Eğilmez- Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası/ Teori ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul 2005, s. 31- 32.

24. Henri Denis, **Ekonomik Doktrinler Tarihi 1**, (çev. A. Tokatlı), İstanbul 1973, s. 118.

olabilir? Günümüz dünyasında Batı'nın iki yüzlülüğü, tek taraflı çıkarıcı politikaları, çıkar hesaplarıyla perişan ettikleri halkların yaşadıkları elim gelişmelerin müsebbipliği ne kadar haykırılırsa haykırılırsın, tüm bu vurgular çok uzaklardaki ötekileştirilmiş ve yabancılaştırılmışların önem kesbetmeyen basit iniltileri seviyesinde kalacaktır/kalmaktadır.

Başlangıçta zorunlu ve doğal gerçeklikmiş gibi kabullenilen ve bir süre doğru olduğuna inanılan paradigmatik yapılar (efsunlar), bir süre sonra karşı çıkışlarla karşılaşacaktır. Kapitalizmi toplumsallığın doğal hâli olarak kabul eden klasik ekonomi anlayışına ciddi anlamda karşı çıkan, kapitalist yapının iç dinamiklerinin zaafını ele alan ve bu zaafın içinde ayakta kalamayacağını ifade eden ilk düşünür Marx'tır.

Marx, Rikardo ve benzer teorisyenlerin çalışmalarından hareketle emekçi kesimlerin kendi geçimleri için gerekenden fazla çalıştıklarını, verdikleri emeğin üretim araçları sahiplerince çalındığının bilgisine yeterince sahiptir. Kendisi çok daha ayrıntılı analizlerle köklü sonuçlar elde etmeye gayret edip nesnelere değerinin emeğe bağlı oluşunu fazlasıyla kanıtlamıştır. Daha önceden Rousseau, Fichte tarafından değinilen “yabancılaşma” olgusunu²⁵ emek-nesne-değer üzerinden ele alan Marx, özel mülkiyetin kutsandığı, paraya tapınıldığı, emeğin değer üretirken nesnelendiği atmosferde yalnızca emekçinin değil kapitalistin de yabancılaşmasının çabasında olmuştur.

1840'lı yılların siyasî, ekonomik koşulları, ekonomik hayatın nitelikleri ve bunun üzerine yapılan yorumlarla zengin bir bilgi birikimi dünyası oluşturulmuştur. 1844 yılı sonbaharında Marx'ın Engels'le tanışması, her ikisinin de birlikte verecekleri uzun soluklu siyasal ve entelektüel mücadele açısından oldukça önemlidir. Aynı yıl içinde Marx'ın kaleme aldığı *Ekonomi Politik ve Elyazmaları*²⁶, onun düşünce dünyasının önemli bir evresini teşkil eder. 1844 Elyazmaları'nda ve *Alman İdeolojisi*'nde Feuerbach'ın yanı sıra yakın dostlarından Moses Hess'in görüşlerinin eserinde belli ölçüde payı vardır. Yabancılaşma kavramının oldukça yoğun irdelendiği eserde, Hegel felsefesinin eleştirisinden hareketle ortaya koyduğu *praxis* kavramından, diyalektik ve tarihsel materyalizmin temel ilkelerini çıkarma çabasında olur.²⁷ 1845- 1846 arasında Engels'le

25. H. Denis, *age*, s. 428.

26. Karl Marx, *1844 Elyazmaları/Ekonomi Politik ve Felsefe*, (çev. K. Somer), Ankara 1976.

27. Auguste Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels- Leuer vie et leur ceuvre*, Paris 1962, C. III, bölüm II, s. 87- 177'den yapılan alıntı: *1844 Elyazmaları/Ekonomi Politik ve Felsefe*, s. 271.

birlikte yazdığı *Alman İdeolojisi*, Hegel sonrası felsefenin eleştirisi ve Marxçı tarih görüşü açısından önemli bir yere sahiptir.²⁸

Engels'in 1843'te yazıp 1844'te Deutsch- Französische Jahrbücher'de (Alman-Fransız Yıllıkları) yayımlanan "*Bir Ekonomi Politik Eleştirme Denemesi*" adıyla neşrettiği makalenin Marx üzerindeki etkisini bizzat Marx'ın kendisi de kabul eder.²⁹

F. Engels, makalesine "*Ekonomi politik, ticaretin gelişmesinin doğal bir sonucu olarak var oldu ve ortaya çıkmasıyla birlikte; ilkel, bilimsel olmayan bezirgânlığın yerini, gelişkin ve meşruiyet kazanan (ruhsatlı) bir dolandırıcılık sistemi ve bir zenginleşme bilimi hâlini aldı*" diyerek başlar.³⁰ Ona göre; "*Özel mülkiyetin ivedi/zorunlu sonucu ticaret, yani karşılıklı ihtiyaçların değişim-alım ve satımıdır. Bu ticaret her faaliyet gibi özel mülkiyetin egemenliği altında, tüccar için doğrudan bir kazanç kaynağı hâline gelmektedir; yani her kimse olabildiğince pahalıya satmanın ve olabildiğince ucuza almanın yollarını aramaktadır. Bundan ötürü, her alım ve satımda, taban tabana zıt çıkarlara sahip iki insan karşı karşıya gelirler. Bu karşı karşıya geliş kesinlikle uzlaşmaz karşıtlıktadır, çünkü her biri ötekinin niyetlerini ve bunların kendi niyetlerine karşı olduğunu bilir. Bundan ötürü, ilk sonuç, bir yanda, karşılıklı güvensizliktir, öte yanda bu güvensizliğin mazur gösterilmesidir-ahlak dışı bir sonuç elde etmek için ahlak dışı araçların kullanılması. Böylece, ticaretteki ilk ilke gizlilik - söz konusu eşyanın değerini düşürebilecek her şeyin gizlenmesi. Sonuç, karşı tarafın bilgisizliğinden, güveninden azamî derecede yararlanmanın ve aynı şekilde kişinin kendi metaini, bu metainin sahip olmadığı nitelikler yüklemesinin ticarete uygun karşılanmasıdır.... .. Gerçeğe hakkını vermek isteyen her tüccar, filî uygulamamanın bu teoriye uygunluk gösterdiğine beni tanık gösterebilir.*"

Engels'in makalesinde esas olarak kazanç hırsı temelinde insan-ticaret-toplum ilişkileri irdelenir, bu süreçte klasik ekonomistler ve liberal ekonomi eleştirilir. Bu makaledeki tespit, yorum ve yargılar, kendi zamanının koşullarında değerlendirilmek durumundadır. Nitekim günümüz dünyasının baskın ekonomik yapıları göz önüne alındığında,

28. Karl Marx- Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, (çev. S. Hilâv), İstanbul 1968, s. 15.

29. K. Marx: " Ekonomik kategoriler üzerine dahiyane bir eleştiri denemesini Deutsche- Französische'de yayınladığından beri kendisiyle sürekli olarak mektuplaştığım Friedrich Engels, benim vardığım sonuca başka bir yoldan varmıştır." **Ekonomi Politikinin Eleştirilmesine Katkı**, (çev. O. Suda), İstanbul 1970, s. 4.

30. F. Engels, *Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi*, (çev. K. Somer), 1944 El-yazmaları EK'ler bölümünde, s. 397- 433.

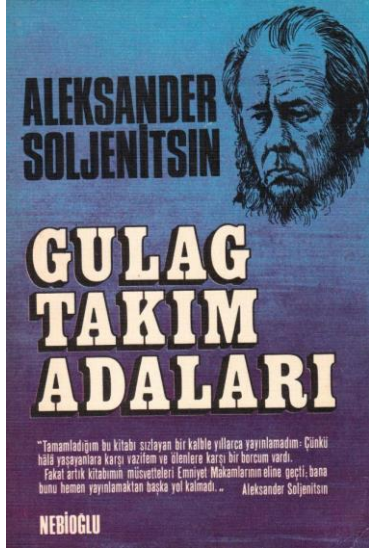
Engels'in karşı çıkışına vesile olan yapı oldukça cılız ve hatta masum kalacaktır. Ancak, gerek yukarıda yer alan alıntı ve gerekse makalenin bütününe bakıldığında, önemli olduğu kuşku götürmez olan nokta ahlaki hassasiyettir. Makalenin tarihsel bir önemi de, Marx'ın oldukça ilgisini çekmesidir. Özetini yazmasının yanı sıra bazı yazılarında özellikle andığı makale için: "*Ekonomik kategorilerin eleştirisine katkının dahice bir taslağı*" demektedir.

Ekonomi politik, Marx'ın hemen hemen tüm hayatı boyunca ana çabası olmuştur. *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* başlığı adı altında yazdıklarının bir bölümünü 1857'de Avrupa'da yaşanan yeni bir ekonomik kriz nedeniyle 1857'de yayınlamış, bu çalışmalarda vardığı sonuçları 1867'de yayınlanan *Kapital I*'de yeniden işlemiştir.

Marx hakkında yalnızca Avrupa'da değil dünyanın bir çok ülkesinde birçok düşünür, araştırmacı ve bilim adamının çok sayıda çalışması vardır. Kayda değer olmayanlar bir tarafa, geriye kalan ciddi çalışmalar devasa bir literatür oluşturur. Bunlar arasında Althusser gibi Marx üzerinden kendi felsefi sayıklamalarını pazarlayanlardan tutun da Marx'tan çok Marksçı kesilenlerin dogmatik-dayatmacı argümanlara bezeli Marx güzellikleri içeren kitapları giderek eski popüler konularını büyük ölçüde yitirseler de hâlâ meraklıları için önemli addedilirler. Ancak, XIX. yüzyıl Avrupa'sının tarihi ve ekonomik yapısını anlamak ve o dönemi analiz etmek için başta Marx olmak üzere, dönemin sair düşünür ve bilim adamları hemen her dönemde revaçta olmaya devam edeceklerdir.

Marx'tan çok Marksçı / Marksist zevatin önemli bir bölümünün Marks'ın çalışmalarını "bilimsel sosyalizm" metinleri olarak sunmaları, onu ahlak ve ideal karşıtı bir kurum amiri gibi gösterme çabaları, onu salt materyalist düşünür düzleminde yücelterek bir anlamda kişiyi idealize etmeleri, sözüm ona materyalist olma kaygısındaki kişinin bizzat kendisiyle çelişmesi anlamına geldiği ortadadır. Kaldı ki, ahlak ahlakçılıkla, insan ideali idealizmle içi boşaltılan temel gerçeklikler arasındadır. Marx, ahlak ve ideal ötesine savrulmaktan uzak, kendi döneminde içi boşaltılan ahlak ve idealizmin kökenindeki alt yapı kurumlarının kendi zaviyesinden açılımını yapma çabasında olmuştur. Daha temele inildiğinde, dönemin ahlakına yön veren üretim ilişkilerini ele alıp irdelemenin kendisi ahlaki bir kaygıdan kaynaklanmış olabileceğini düşünmek gerekir.

Kendisi ideoloji olgusuna karşı olduğunu ifade eden Marx'ın "*bilimsel sosyalizm*" söylemi, onu doğrudan bilim fetişizmine sarılı ideolojik söylemin tam da göbeğine oturtmaktadır. Olgusal gerçeklikleri ifade eden kavramları "izm" eklemeli hâliyle sunmak her hâlükârda ideolojik

Gulag Takımadaları; XX. yüzyılın anıt eseri. Üç cilt olarak neşredilen kitapta, Marx'ı esas alan, ancak onun gelecek tasavvurunda bulunmayan yönetim mekanizmalarını kendi bürokratik yapısı içinde idame ettirmeye çalışan ve bu süreçte katı örgütlenmelere kapı açan ideolojik devletin (SSCB) milyonlarca insanı ölüme nasıl sürüklendiği ele alınmıştır.

“Tutuklanma! Bunun hayatımızın dönüm noktası olduğunu söyleyeyim mi? Yıldırımın doğru size çarpmasından başka bir şey olmadığını bildireyim mi? Bunun, iç duyguların kuvvetle sarsılarak ruhu zorlaması anlamına geldiğini, bazı kimselerin dayanamayarak cinnet geçirdiklerini bilir misiniz? Herkes kendini evrenin merkezi sanır. Evrende kaç canlı varsa, o kadar merkez var demektir. Size, fıslıtlı şekilde “Tutuklandınız” dedikleri zaman, dünyanız başınıza yıkılır.” A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları I*, (çev. S. Taygan), İstanbul 1974, s. 15.

yaklaşımın ta kendisidir. Kavramların bu konumuyla kullanımı düşüncenin sübjektif biçimlendirilmesi, formatlanması ve kaçınılmaz olarak dogmalaşması demektir ki, bunun tam karşılığı ideoloji'dir. Her dönemde toplum ya da toplumların eleştirel yöntemlerle tespit edilebilecek sayısız zaaf ve eksiklikleri, birey-toplum- sistem arasındaki ilişkilerde sağlıklı yürüyen mekanizmaları ortaya konulabilir/konulmaktadır. Bunların düzeltilmesi yolunda verilen çabalar ise farklı yollarla yapılmaktadır. Bunun en yaygın ve tarihsel süreç içinde gözle görülür biçimi; toplumsal yapının kendi aygıtlarının kendiliğindenci tedbirlerle tadilatlarla gitmesidir. Bir diğer yol ise tedrici gelişmeleri beklemeksizin radikal çözümleri tercih etmektir. Görece büyük çaplı radikal dönüşümler çoğunlukla bazı tezler, ön görüşler ve buna uygun pratikleri gerektirir. Çeşitli renk ve şiddetlerle ortaya çıkan devrimsel hareketler bu ikinci kategoride yer alır. Her ne kadar ideoloji veya daha naif deyimle teoriler matah olmaktan çıksalar da, bu tür zihinsel yapılandırmaların ve pratiklerin iyi niyet temelinde makul bilimsel doğruların oluşumunda az ya da çok katkılarının olduğunu/olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Her düşünür gibi Marx'ın kendisi de kendisi kadardır; ne eksik ne fazla. Marxizm anaforuna kapılmadan Marx'ı bilim adamı tarafıyla okumak, XIX. yüzyılı kavramak açısından önemli olduğu gibi, kapitalist sistem karşısındaki insanî çılgılığı nedeniyle de yeri geldiğinde anmak doğal ve ahlaki bir tutumdur.

**METAL YORGUNU VE İDEOLOJİLER
ÇÖPLÜĞÜ OLARAK XX. YÜZYIL**

“Yirminci yüzyılın tarihini hiç kimse bir başka dönemin tarihini yazdığı gibi yazamaz, çünkü hiç kimse, yaşadığı dönemi, sadece dışarıdan, ikinci -ya da üçüncü-elden, o dönemin kaynaklarından ya da daha sonraki tarihçilerin eserlerinden bildiği bir dönemi yazabildiği gibi ele alamaz.”³¹ der, Hobsbawm. Bu ifadeler, tarihçinin kendi yaşadığı dönemi yazma yöntemi ile önceki dönemleri yazma yönteminin farklı olacağına işaret etmekten ibarettir ve tarihçi bireyin hem yaşadığı yüzyıla hesaplaşması hem de (tarihçiliğin temel handikaplarından olan, *tarafsız* kalabilme konusunda) kendini sınaması için bir fırsat anlamını taşır. İster tarihçi (merkezi bilimlerden birinin uzmanı olarak), ister sosyal bilimci olsun, niteliği itibarıyla 1914-1991 arası olarak belirlenen ve bugünün insanların çoğunluğunun içinden çıkıp geldiği bu yüzyılı, önu geleceğe açık XXI. yüzyılın aurası ve tasavvurları içerisinde algılayabilir, yorumlayabilir, daha da önemlisi; aşabilir.

E. Hobsbawm’ın “*aşırılıklar*”, G. Arrighi’in “*uzun*”,³² bazı Marksçı tarih şablonularının *kapitalizmde ileri aşama/emperyalizm* ya da I. Wallerstein’in *hegemonya / dünya sistemi* gibi sıfatlarla irdeledikleri yüzyıl, bu sıfatların tek birine ya da bir ikisine indirgenemez ve salt bu sıfatlar indirgemelerle okunamaz. Yukarıda ara başlıkta kullanılan “*metalik yorgunluğu*” ve “*ideolojiler çöplüğü*” ifadeleri ise bu yüzyılı salt bu sıfatlarla belirleme anlamında değil, bazı tarihçilerin “*sıfatlandırma*” bizim ise “*nitelikler akışı*” içerisinde gördüğümüz adlandırmalardan ibaret kavramlar olarak okunması gerekecektir. Kaldı ki, geçmişini inşa adına yapılan bir söylem olarak “*tarih*”in kendi içinde belli bir niteliğe haiz evrelere, takvimsel rakamların belirlediği kesitlerin arasına sokulmaya zorlanamaz. Bu anlamda 1900- 2000 rakamları arasında vurgulanacak bir XX. yüzyıl,

31. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. yüzyıl 1914- 1991 /Aşırılıklar Çağı**, (çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yay. Ankara, -Tarihsiz-, s. 7 (Önsöz). Tarihsel süreçlerin niteliğine bağlı genel kabuller, yüzyıl kavramını bazı durumlarda 1- 100 arası olarak bilinen matematiksel imgelerle çelişebilir. Çağ, tarihsel zamanların toplumsal olaylara bağlı olarak farklı renklerde algılanıp ifade edilebilmesi yönünde kullanılan anlatım araçlarından biridir. Hobsbawm’ın XX. yüzyılı, iki “büyük” vakayı referans olarak ele alması, tarihsel yüzyıl ile matematiksel yüzyıl arasında birebir örtüşme olmadığını gösteren bir örnektir. Ancak, adı geçen zamanı rakamlar içinde ele alanlar olduğu gibi (örn. J. M. Roberts) bu zamanı geçmişin birikimleri düzleminde ele alıp rakamları muhayyel bırakan bilim adamları da (G. Arrighi) vardır.

32. Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, (çev. Recep Boztemur), İmge Yay. Ankara 2000.

genel tarihin akışı içerisinde anlamlı bir bütün teşkil etmediği gibi, Hobsbawn'ın 1914 -1991 olarak belirlediği kesitten de farklıdır. Bizim için genel tarihsel döngüler çerçevesinde 1870- 1990 yeryüzü insanlık tarihinin “beşinci dönem”ne tekabül etmektedir. İster 1900- 2000’li belirleme, ister 1914-1991’li belirleme olsun, bu takvimsel ifadeler Beşinci Dönem/ Çağ’ın iç evreleri açısından anlamlıdır.³³

Zamanı yargı içeren sıfatlandırmaların dışında görülmesini gerektiren yaklaşım temelde dört gerekçeye dayanmaktadır: Birincisi, vurgulandığı gibi, sıfatlandırmalar yargı içermekte olup koşullanmalara tabi belirlemeler olarak yanıltıcıdır. İkincisi, sıfat ya da olgusal kavramlar olsun, tüm bunlar araçsaldır. Araçsal olanlar yargısal / hükümsel yapılara dönüştüğünde amaçsal aklın iflas etmesi kaçınılmaz, hatta zihinsel üretimin dondurulması demektir. Üçüncüsü, dünya tarihinin tüm evrelerini sıfatlar içinde değil evrensel/ matematiksel ifadeler içinde kullanmak gibi bir tercihin olması bize makul gelmektedir. Dördüncüsü ise, ister sıfatlar-yargılamalar içerisinde olsun, ister klasik anlatılar mecrasında olsun, isterse eksantrik olma adına radikal ve fakat pek çok yönüyle somut gerçeklikleri bile ters yüz etme gayretleri yönünde olsun; tüm çalışmaların ciddiye alınması gereken kesitlerinin olabileceğine ilişkin genel bir kanaat; ön yargı riskini ortadan kaldırabilir. Bu kesitlere sıfatlar da dahildir ve biz bunları yargılamalara yöneltmeyi değil, nitelik zenginliği içerisinde yeni düşünsel üretimlere evrilmeyi yeğledik. Söylenilenleri yadsımadan ele alıp yeniden üretmenin her zaman anlamlı sonuçları olmuştur. Çünkü, emek verilerek ortaya konulanlar, en azından eleştirilme hakkına sahiptir. Bunların yanlışlanabilir ya da doğrulanabilir kılma çabası, aynı zamanda bunları yeniden üretmektir. Ve daha da önemlisi, yeni bir şey söylemenin en esaslı yollarından biri de var olanı *içererek aşma* yöntemidir.

XX. yüzyılı tarihçi yaklaşımıyla ele almak, bu yüzyıl içerisinde sanayi üretiminin pek çok alanda kullanılışı yanı sıra özellikle “savaş teknolojisi”ne yönelen bir cephesini ortaya koymaktadır. Bu teknolojilerin iki büyük savaş ve sair sür-git çatışmalarda ne kadar büyük etkisinin olduğunun bilgisine hemen herkes sahiptir. Sıcak ya da soğuk savaşlar içerisinde geçen on yıllar aynı zamanda doyumsuz teknolojik üretimlerle at başı gitmiş, insan hayatları bu materyal yarışı içerisinde önemli ölçüde ikincil değere inmiştir. Hemen hemen yeryüzünün her tarafında, özellikle kentselliğin ağır bastığı ülkelerde, teknoloji ve otomasyondan 1990’lı

33. Beşinci Dönem; 1870- 1914, 1914- 1945, 1945- 1990 biçiminde kendi iç evreleri içerisinde analiz edilebilir.

yılların ortalarına gelen evrensel duygu; yorgunluktur.³⁴ Biz buna *yüzyılın metalik yorgunluğu* demeyi tercih ettik.

XX. yüzyılın metalik suratının yanı sıra önemli bir niteliği de ideolojilerin etkin olduğu bir düzlemde yürümesidir. Bu cephe bizi ister istemez XX. yüzyıl düşünce akımlarına, onların çeşitliliğine ve bu çeşitli düşünce akımlarının hangilerinin dondurulmuş kalıplar hâlinde siyasal sistemlere teşmil edildiğine götürmektedir. Düşünce hareketleri içerisinde XX. yüzyılı ele almak, tarihçi mantığı dışında bir matematiği de beraberinde getirmektedir. Zira, XX. yüzyıl ideolojilerinin hemen hepsi XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yeşermiş, büyümüş ve hatta erginleşmişlerdir. XX. yüzyıla salt *ideolojiler çağı* denilememesinin/denilemeyeceğinin temel nedeni budur. Daha 1890'larda pozitivizm ve Marksizme karşı yapılan eleştiriler ve başkaldırıları bu anlayışların ötesinde düşüncelere yol açtığı gibi yine bu düşünceler farklı versiyonlarla zenginleşmiş ve etkin uygulama alanları kazanmaya muktedir olmuşlardır. Bergson, Freud, Jung, Dilthey, Croce, Alain, Gide, Spengler, Proust gibi daha bir çok düşünür ve yazarın eserleri irdelendiğinde bu açıkça görülmektedir.³⁵ İşte, XX. yüzyıla kalan da bu erginleşmiş düşünceler yanı sıra liberal, faşist, komünist anlayışların ya da yerel ölçekte Falanjist, goşist, kemalist, maoist gibi daha sığ ve sefil eklektik ideolojik açılımların siyasal düşünce zemininde tartışılmalarına veya uygulamalarına şahit olmaktayız. 1890'lardan 1990'lara gelindiğinde, geriye kalan "zihinsel ifrazat" diye tanımlayacağımız ideolojilerin anıdır. Bu nedenle, XX. yüzyıl sonu yalnızca metalik / teknolojik / modernist yorgunluğun değil ideolojilerin de artık önemli ölçüde çöpe atıldığı "son"dur.

XX. yüzyılın teknolojik ve düşünsel yapısının XXI. yüzyıla, diğer bir ifadeyle, insanlık tarihinin "Altıncı Dönem"ine yansıyan sayısız artı ve eksileri bulunmaktadır. Bunları yalnızca *ekoloji* ve *insan* olguları

34. Tarihsel zamanların niteliğinin analizinde bireysel ya da toplumsal yansımaları ve ruhsal algı tortularını "duygu" kavramıyla vurgularken, bu açılımın algının ifade biçimi olan "paradigma" kavramıyla ayırımına dikkati çekmeyi yeğledik. Zira, Türkçe de "efsun" da diyebileceğimiz paradigma, Hegel'in ifadesiyle "zamanın ruhu"nun ne olduğuna dair tespit ve yorumları içerir ve tarihin öznesiyle birebir bağıntıyı içermez, tarihselci bakışın argümanlarını ortaya kor. Oysa ki, zaman ya da zamanların iç bireysel anlamlandırılışındaki "duygu" gerçekliği, bizzat vakti yaşayanın gerçekliğini dile getirmektedir. Bu nedenle, birçoğumuzun yaşadığı XX. yüzyılı anlamakta, bu çağa ilişkin psikik hâllerimizin de avantajlarını kullanabilmek gibi bir ekstraya da sahibiz.

35. Konuya ilişkin çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu süreci oldukça derli toplu olarak ele alan eserlerden biri de H. S. Hughes'e aittir. **Toplum ve Bilinç**, (çev.Güzin Özkan), Metis Yay. İstanbul 1985.

eksenin içerisinde ele aldığımızda bile, neredeyse, günümüz içinde nasıl bir hayat sürdürdüğümüzün de cevapları bulunabilecektir.

Nasıralı İsa'nın ilettiği vahiylerin dokusu bozulmaksızın tefsir edilebilseydi, Vatikan Hristiyanlığı icat edilmez, bu din kisveli seküler kilisenin beslediği Haçlı zihniyeti nedeniyle yüz binlerce cana kıyılmazdı. İsa'yı bir gün insan ertesi gün Tanrı olarak vaaz eden ikirciklik, sonuçta "iki yüzlülüğü" esas edinen bir Batı oluşturmaz, adaletsizliği ve eşitsizliği doğal gören dünya politikaları rağbet görmezdi.

İslâm adı altında, bazı asabiyece kitleler; dinin Kureyş, Emevî, Abbasî, Farsî sülalelerden hangisinin tekelinde kalması yolunda verilen ırkçı vaazlarla siyasal arenada dincilik şovları yapılmıyorsa, değil ki mezhepler adına çatışmalar, Baal-şaminci- "efendi tanrılara" ya da sinsi Haşhaşçılığı hatırlatan, vasat vaazlar peşinde giden, uydurma büyük gayeler adına her türlü melaneti meşru gören klonlanmış cemaatsal vomitizm peydahlanmaz, din adına din dışılaşan yapılar türemezdi.

Yanlışlıkları, eksiklikleri veya çelişkileri de olsa, iyi niyet temelinde üretilen fikirlerin insan mutluluğu için amaç değil araçsal yapılar olduğu görülseydi; Stalin, Hitler, Mao, Pinoche, Milosevic, Sharon, Natenyahu, Saddam, Esad, Corc W. Buch, vb. kirleticiler türemezdi.

Yeryüzünde insanca yaşamanın niteliksel değerler üzerinden mümkün olacağı bilincinde olunsaydı, irileşmeyi büyüme zanneden mahfillerin planlarında dünyayı betonlaştıran hareketlere ölçü getirilir, ekolojik felaketlere neden olunmazdı.

Evren'in var olmasının temel koşulunun *insan*'ın yüreğinde anlam bulmasıyla mümkün olduğu bilinebilseydi, masumiyete uygun çağrılara bile gerek kalmaz, canlıları yok etmek yerine canlılarla barış içinde yaşamak ebediyen devam ederdi. Nitekim, cehaletin ürettiği ben merkezli bireylerin evreni yoktur, evren diye kendini gördüğü yanılısama ve sayıklamaları vardır. Merkezde olmanın tevhidî gerçekliğinin bilincinde olunsaydı; "ben merkezci" kişilerin, çevreyle varlık kazandığını görmeksizin, kendi dışındakilerini ötekileştirip yok etmelerinin zemini olmazdı. Örnekleme kabilinden; Eski Dünya Karalarından Amerika'ya giden İspanyolların çapulculuğu, Anglo-Saksonların Kuzey Amerika yerlilerini yok olma eşiğine getirmeleri, fanatizmle kardeşlerini katleden Talibanların iki bin yıl boyunca Müslüman devletlerin korumasında kalan Buda heykellerini yok etmeleri, Çinli ya da Rus yönetimlerin Türkistan illerini yağmalayıp gayri insani egemenlik peşinde koşmaları, İsrail yönetimlerinin Filistin' de on yıllardır masum insanların ve çocukların kanını dökmeleri, Kuzey Afrika'yı kana bulayan müteceviz Fransız ve İtalyanların sahte nezaketlerinin gölgesinde haksız kazanç peşinde koşmaları, ABD'li beyaz

obezitelerin XXI. yüzyılda hâlâ rengi yüzünden siyahları katletmeyi meşru görmeleri; esas olarak güç sahibi ya da kendine güç vehmedenlerin *ötekileştirme* yönünde ortaya koydukları vakalardır. Hülasa; XXI. yüzyılın karakteristiğine uygun olarak bilginin hızla her yere ulaştığı bir dünyada, “nasıl yeni bir dünya inşa edilebilirliğin” imkânlarını sunsa da, hâlâ daha vasat ve yıkıcı yapıların etkin olabildiklerini görmek şaşırtıcı değilse bile iç bunaltıcıdır.

TÜRKİYE’NİN NİCE ON YILLARI VE KENTLERİN PÜRMEALİ

Merkezî otoritenin Batılılaşma çabaları, başta alfabe olmak üzere, yapay değişimci, içeriksiz fiiliyat yeltenimleri, yaptığı yeni düzenleme ve şekilsel devrimler ülke genelinde tek biçimli yapılaşmayı zorlarken; insan, şahsiyetinden, toplum ahenginden ve kentler ise bundan nasibini alıp geleneksel kimliklerinden uzaklaşmaya doğru savrulmuşlardır. Özellikle, gözle görülür kurumsal yapıların çoğu lağvedilip içeriğinde insan gerçeğinden çok ideolojik-yapay fantezilerin yer aldığı toplumsal mühendislik aygıtlarının egemen olunması için bir dizi yasa, tüzük, teamüllere boğulan bir ülke oluşturulur. Zaman zaman Turgut Özal gibi vasıflı liderlerin kaldırmak, en azından hafifletmek için çaba sarf ettiği bürokratik yığıntının en az yüz elli yıllık bir geçmişi var. Bu yığıntısal-şekilsel-göstermelik yapılanmalar, içi boş resmî törenler, tuhaf tuhaf tabular, insan onuruna ters gelen kişi fetişizmleri.. Bütün bir toplumda resmî-uyduruk söylemler benimsiyormuş görüntülerine neden olsa da, temelde devlete ve onun aygıtlarına karşı içten içe bir tikslenme var olagelmıştır.

Sivil ve askerî bürokrasiyle her zaman hemhâl olan, Cumhuriyetin tüm nimetlerini orantısız biçimde yalayıp yutan oligarşik yapılar da bu sevimsiz görüntünün her zaman tuzu biberi olmuştur. Arada darbe yapanlar bir süre sonra çekip gitseler de, başta neşriyat organlarının ekseriyetine sahip ve resmi yapıların damarlarında egemen olan bu oligarşi kolay kolay bertaraf edilememiştir. Görünür ya da görünmez her çeşit baskı bu toplumda iki sevimsizliğin başlıca nedenidir: *Yalan söylemenin doğallaşması ve iki yüzlülük...* İki yüzlülük her ne kadar Avrupa siyasasının ruhunda olsa da, doğu toplumların da bu yapıdan çok da uzak değildir. Yalana ve iki yüzlülüğe teşne olan sistemdir ki, bu ülkede ne özgün bir sol, ne gerçek bir sağ ne de dinin evrensel mesajlarına taalluk eden güvenilir dini bir oluşumdan bahsedilebilir. Ve ne de bireylere özgürlük alanı açan sivil toplum yapılarından. Elbette ki her kesimden her dönemde saygıyla anılacak sayısız insanlar da olmuştur. Ne var ki bu nitelikli tekil yapılar köklü ve sahici bir Türkiye inşa etmek için gerekli güç birliğini kolay kolay

başaramadılar. Özgün, sahici ve kökeni bu ülke hamuruyla yoğrulmuş aydın ve entelektüellerin sistem üzerindeki etkinliklerinin neredeyse yok denecek kadar azlığı, toplum hayatının hemen her safhasında bilgi, görgü ve derinlikten mahrum oluşumların önünü açmıştır. Alev Alâtlı'nın dediği gibi, bu hâl tam bir *-paçoşlaşma*dır. Türkiye'deki bu paçoşlaşma ya da René Guénon'un tabiriyle "*nicelin egemen olduğu*" bu süreçler,³⁶ on yıllardır atanmışından seçilmişine kadar çoğunluğu vasat ve cahil tipleri etkili makamlara getirmiştir.

Genel bir savaştan, doğuda Ermeni örgütlerinin neden olduğu karışığa, ölüm ve acılardan sonra yeni bir geleceğe adım atılan zamanda, yeni bir Türkiye kurma heyecanı; şapka gibi şekilci devrimler, halk ya da sanat müziği gibi geleneksel öğelerin yasaklığı, "sırat komları" oluşumuna neden olacak ağır vergiler uğruna epeyce sindirilir. Cumhuriyetin kurucu iradesi ve çoğu döküntü aydınlar, çağı okumaktan uzak, Batı'da modası geçmiş ya da geçmek üzere olan yapıların aynen bu ülkede uygulanmasıyla her şeyin düzeliş gelişeceğini ummuşlardır. Oysa ki yeni yüzyıl, yapay uluslaşmayla değil, insanların her biri "birey" olabildiği ölçüde sağlıklı toplum kurabileceğine dair pek çok işaret içermektedir. Farklı inanç ya da etnik kimlikten gelen topluluklar, bu kendinden veri olan gerçekliğinin ötesinde yaptıklarıyla var olma yolunda gelişmek yerine, ırkçı-ulusçu sefil zihniyetin dayatmasına karşın, ilkel ama inat bir etnik kimliğe gömülmeye, dinin gerçeği yerine onu bloke eden donuklaşmış kendi içinde kozalaşmış tarikatlaşmalara veya kişiliklerin ortadan kaldırıldığı dinci cemaatleşmeye savrulmuştur. İslâmın "şahsiyet"i esas alan³⁷ insanı kâmil merkezli insan tipi yerine, dinci-efendici cemaat gibi mahfillerde onursuzluğu nefis terbiyesi zanneden yığınlar türemiştir. Yarım yamalak dinî bilgilerle, atadan gelen anlatım kalıntılarıyla milletin kahır ekseriyeti arif damarını korumaya çalışırken, radikal fakat doğallıktan ve gerçeklikten uzak ilkelere saplanan siyasi erk ile, onunla sözüm ona mücadele eden münafık kılıklı dinci-etnikçi yapıların yapay karşıtlığı kamusalda ön plana çıkmıştır.

1979 Türkiye'si, solcu-sağcı-dinci ve bu arkaik olgulardan beslenen parti ve örgütlerle doludur. Resmî söylemlerle rengi solmuş, gelenekten kopup ucubeleşmiş, Batı'ya duyulan küçüklük kompleksiyle davrananlarla dolup taşan, partizanlığı ayyuka çıkan bir şehir. Öyle ki Türkiye genelinde gençliğin kahır ekseriyeti bireysel kişilikleriyle "adam" olmak

36. René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, (çev. M. Kanık), İstanbul 1990, s. 15 vd.

37. Lahbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, (çev. İ. H. Akın), İstanbul 1972, s. 28- 32.

yerine sağcı, solcu ya da dinci olmanın kolaycılığıyla varlık gösterme yarışındadırlar. 1980'ler sonrasında, hele ki 1992 sonrasında hâlâ sağcı, solcu ya da dinci olmakta ısrar edenler bahse konu olacak kadar bile seviyesi olamayan, zafiyet geçiren “hiç” konumunda nesnel yaratıklar olarak soluklanmaktadır.

Yeni değil, belki yüz yılı aşkın zaman içinde, tarihsel birikimler hemen her toplumda bazı ihtiras ve enaniyetlere, asabiyeye ve çıkarlara kurban edilmiştir. Bu ülkede ise tarihsel gerçekliği üzerinde inşa olunan millet; milliyetçiliğe, din dinciliğe kurban edilirken, eşitlik ve adaletle ilişkin değerler de solculuğa kurban edilmiştir. Yeni, özgün ve insanca yaşamaya yarayacak yapılar inşa etmek yerine, var olagelen yapıları mıncıklamakla nereye varılabilir ki! Yerel ya da evrensel kavramlar herkesin ortak paydası olmak yerine, bazı ideolojik, ırkçı, dinci vs. mahfillerin idolleştirilmesi yüzünden ortak payda olmaktan çıkmış ise, bu gerçekten düşündürücüdür. Kavramlar kendi gerçeğinde yeniden üretilmek yerine, kavram fetişizmiyle dondurulup bireylere renk veren aygıtlar hâline gelmiş ise, ve karşıtlıkçılık masumiyetinden soyundurulan kavramlarla yapıyor ise öncelikle aydın ya da düşünür olduğu iddiasındaki kimselerin bunda ne kadar sorumlu olup olmadıklarını sorgulamaları gerekir.

İnsanın derin bilinci, kendini kendi yapan varlık alanı yani özü dışında her şey ama her şey araçtır. Araçları insanın önüne koymak, insanı aşağı kılmak, insanî olanı araçsallaştırmaktır. İşte, amaçsal akıl mı araçsal akıl mı; nicelik mi, nitelik mi; derinleşmek mi paçoçlaşmak mı; kulluklaşmak mı özgürleşmek mi; doğal ve masum yeryüzüyle barışık olmak mı yoksa onu kemirmek mi; ahlak mı ahlakın dışına savrulmak mı; açıklık mı gizlilik içinde bataklıklaşmak mı; münafıklık mı dürüstlük mü? Bu tür daha pek çok karşıt çiftler söylenebilir. İlginç olan, bu tercihlerden herhangi birinin, insan hayatının tümü üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etki yapabileceğidir.

Ve kentler... A. Soljenitsin, “Denizin tadını anlamak için bir yudum yeter.” diyor. Cumhuriyet Dönemi'nin yüz yıla yaklaşan geçmişindeki değişim ve dönüşümünü ve değişim-dönüşüm içinde insan-toplum ilişkisini herhangi bir kentte bir gün bile gezeniz anlarsınız. Normal bir insan ömrünün ülke hafızasını ifadeye döktüğünüzde, “*kentlerin her geçen gün giderek özgünlüklerinden koparılan, vasatlaşan kokuşmuş mekânlar*” olduğunu fısıldar. Herhangi bir birey herhangi bir kentte sabahları belli bir kente değil herhangi bir kente uyanır. En uzak bir kentte hangi sesler var ise aynısını duyar, hangi kentte nereye nasıl gidilir aynı araçlara biner, hangi kentte ne konuşulur aynı teraneyi tekrarlar. O herhangi bir kente dışarıdan geldiğinizi düşünün; asfalt kokuları petrol ofislerinin

mazotlarıyla iyice bütünleştğinde, yol kenarında eskimiş bir lastik elektrik direğine gerilmiş ve beyaz renkte kocaman bir “lastik” okuduğunuzda, bu görüntülerin ülkenin giderek değişmez suratı olduğunu bilirsiniz. “Büyüme” fetişizminden beslenen kaba modernizmle popüler kültür arası evlilikten doğan çocuğun mekânlara en sefilane yansımaları bu görüntülerden okumak mümkün.

Kredi kartlarının kuruttuğu bir dünyanın resmidir. “Beni vere-siye verenin vicdan sahibi, masum ve madur hâline değil, peşin alanın şişko, umursuz ve rahat konumuna çıkarın” diyen ticaret erbabı da artık masum. Onların doğruluk dışı ve fakat apaçık ifşaatları bile bir değerdi. Ya şimdi ?!..

Hiç bitmeyecek gibi duran sıvasız inşaatlar vardır; kızıl tuğlaların sırtıttığı. Ya da soluk gri suratlı betonlar vardır, onlar ta ki gelecek tüm zamanlara uzayacak ömre sahiptir. Betonlaşma, gereklilik ya da estetik kaygısından uzak bir irileşme hastalığıdır. Ve resmî, yarı resmî veya özel inşaat kurumları vardır ki, bu hastalığın mikrop taşıyıcısı, heyulalar dikmenin otoritesi olmuşlardır. İrileşme fetişizmine yakalananlar, seçilsin ya da atansın, kentin hemen her yetkilisi sözüm ona “proje” diye hastalıklı betonsal rezaletin avucunda sıkışmış durumdadırlar. Bu irileşme ve yer-yüzünü kemirme yarışı, tam bir ufuksuzluk nişanesidir.

Derken, kente girer girmez, yatacak herhangi bir otel aklınızdan geçer. Ama, o akşam ve gece içinde derin muhabbet edeceğiniz bir zamanı paylaşacak bir yer değildir aradığınız. Çünkü yoktur. Bilirsiniz ki, akşamı ve geceyi kendi vaktinin derinliğinde kavrayan bedililik yerine, iriliğini tabelalarına yıldızlar takıştırarak vurgulamak isteyen üç-beş katlı, sizi size mahkûm eden soğuk ve ürpertici odalar, lobiler, buz ekranlar, yapay halılar, cilalı mermer zeminler vardır sadece. Hatta iriliğe zaafından, bazı kulubevari yerlere “büyük” yazmak, küçüklük kompleksinden kaynaklanan bir tür algı oluşturma gayretidir.

O oteller hiçbir şekilde bir “insan” ağırlamak için inşa edilip mefruşe olunmamıştır. Herhangi bir müşteri, para bırakacak canlı bir nesneyi memnun etme peşindedirler. Zaten, canlı nesnelere memnun etme sektörü öylesine yaygındır ki, aynı ad ve patentle, marka olmuşluğunu şişinerek

gösteren bu “sızıp yatmacalık” yuvaları her yerdedir. O yerlerin bir kısmı, öylesi mekânları zapt etmiştir ki, o mekânlar milyonların açlıktan ölüme mahkûm olmalarını kurtarabilecek nitelikte verimli bir arazi olabilir. Ya da zümrüt bir ovanın muhteşem bir parçası, sızıp yatmacalık adına hunharca zapt edilmiştir; ne insanlık, ne kâinat ne de Allah korkusu asla duyulmaksızın. Çünkü müteşebbis, insanî kazancın değil, nasıl olursa olsun kazancının parçasıdır artık.

Milyonlarca geçmiş içinde var olan doğal güzellik, binlerce yıl içinden süzülüp gelen değerler, namütenahi zaman karşısında ancak üçbeş vakit diyeceğimiz kadar yaşayıp sonra ölüp gideceklerin iştahları adına fütursuzca katledilmesi doğallaşmış anormal bir hâldir. Hani “kanık-sanma” da deniyor buna... Yer yüzünü, kentleri, yerleşimleri öylesine kötü ve çirkin hâle getirdiler ki, yedikleriyle aynileşen *varlıklı şeyler* ülkesine dönüştü bu güzel coğrafyalar.

Nasılsa herhangi bir şehre girdiğiniz için seyyah heyecanını değil, hangi kavşakta ne kadar bekleyeceğinizle, hangi kasise düşmeden gidebileceğinizle meşgul olursunuz. Burnunuz kokudan, gözünüz sevimsiz ve estetik yoksunu binaları görmekten ikrah eder. Yamuk her tabela, zihnen yamukluğun, kaldırımlarda eksik olmayan tükrükler hominoidliğin işaretleridir. İnsan ve hominoidler iç içedir kentlerimizde. Küfürlü konuşmalar şaşırtıcı olmaktan çıkmış, özgürlükle soytarıllığı ayırtıramayan kitle içerisinde edepsizlik kol gezmektedir.

Toplumsal tarihe yatay bakış tutumundan kaynaklanan genellemeler, “yaşanılan süreçlerin tekdüze yürüdüğü” gibi yanlış bir algı yaratır. Bu süreçlerin dikey olarak incelenmesi, aynı zamanlarda ayrı dünyaların kendi kaderlerini yaşadıklarını gösterir. Nitekim ayanlıktan “hacı ağalığa”,³⁸ tüccarlıktan fabrikatörlüğe, market zincirlerinden yeryüzü kamusal alanlarının enerji üretimi bahanesiyle tekelleşip müteahhit kirliliğine neden olanların tarihiyle sair emekçi kitlelerin tarihi yan yana ve fakat

38. “ 1941- 1943 yıllarında (II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de) tarımsal ürünün düşük olması fiyatları artırdı. Böylece büyük çiftlik sahiplerinin eline büyük paralar geçti ve kazançları görülmemiş oranda arttı. O dönemde İstanbul eğlence ortamında delice para harcayan ağalar, karikatüristlere ve mizah yazarlarına ünlü “Hacı Ağa” tipini yaratma fırsatını verdiler. Düşünmeden para harcayanlara bugün bile günlerden kalma alışkanlıkla “Hacı Ağa” denmektedir.

Türkiye’nin tarafsız oluşu, savaştan güçlerle ticaret yapma imkânını da veremekteydi. İhracatçı firmalar büyük paralar kazanıyorlardı. Öte yandan Merkez Bankası’nın döviz rezervleri de görülmemiş bir düzeye çıkmıştı.

Büyük halk yığınları tarafsız güçlüklerle yaşamlarını sürdürmeye çabalarken, bir küçük grup, savaş zengini olarak akıl almaz bir tüketim ve yaşama düzeyine erişmişti.” T. Çavdar, *age*, s. 103.

ayrışık ilerlemektedir. Sınıflar arası ilişkiler iletişim ekranlarının yatay, sahte ve şeyleştirilmiş malumatların sanal aleminde yürümektedir. Aynı vakitte ayrı dünyaları yaşayan kitlelerin zihinsel anlamda en büyük ortaklıkları üretim ve irileşme fetişizminin kıskacında mutlu olunacağını vehmetmeleridir. Kentler ve kimliklerin bulunduğu alan da bu zaten; *şeyleştirilen* yeryüzünde canlı *şeyler* olmak.

YERYÜZÜNÜ ANLAMAK VE İNŞA ETMEK

Ne de olsa geleceğin inşası, bir ölçüde geçmişin ve şimdinin yeniden ve yeniden üretilip zenginleştirilebilmesi sonucu yaklaştığımız bir ufuktur. Üst Dünya tasavvuru, kirletilen bir dünyanın geçmiş-şimdi-gelecek çizgisinde yeniden inşa edilmesine yönelik bir harekete zemin olabilmesine temel teşkil edebilir. Mitolojik-dogmatik-pozitivist-ideolojik söylemlerle dolu bir geçmişten kurtulup geleceğe yeni bir sayfa açılabilmesine olan bir inancın terennümüdür *üst dünya*. Olgu olarak ideoloji, zihnen üretilen düşüncelerin dogmalaşmış hâlidir. Özgün düşünceler üretildikçe, bu düşüncelerden beslenip o düşünceleri donduracak ya da içişi edecek ideolojiler de hep olacaktır. Bu, toplumsal hayatın değişmezleri arasındadır; siz ne kadar güzel bir dünya kursanız, o dünyayı kirletmeye çalışanlar da hep olacaktır. Buna karşın *üst dünya*, ideolojik tutuculuğa düşmeksizin, başta küreselleşme olmak üzere, çeşitli parametreleri kucaklayan XXI. yüzyıla, bu yüzyılı ve geleceği kucaklamaya matuf yeni ama asla “karşıtlıkçı” ya da “dışlayıcı” olmayan “büyük söylem” oluşturma çabasıdır. Bu, hepimizin her şeyimizi kaybettiğimizde bize kalan hâlimizle evrene soluklu bir haykırışıdır.

Formatlanmış söz ve eylemler, bilinmeleri ve hayata katılmaları için anlamlı olabilirler. Ancak, yenilenip üretilmeksizin sürgit inanılıp bağlanılanların tabu olarak zihinsel hayatı dondurma riski vardır. Tabularından arınmış, her biri kendi içinde kendi evrenine malik şahsiyetli bireylerin özgün çıkışlarına aynı dünyayı paylaşmak isteyenlerin omuz vermesi, biricik olan hayatlarımızı onurumuzla ölüme değin götürebilme imkânı verebilir oysa. Biliriz ki; geçmişe, şimdiye, geleceğe, olaylara, insanlara ve dünyaya söyleyeceklerimiz ne ne ise o kadarızdır. Ve büyüklüğümüz, fedakarlığımızın ölçüsü kadardır.

İbn Haldun, “*Her zerre kendi kemalatına ulaşma çabasıdadır*” der. Bir başka deyişle; zerreler, varlık alanının en küçük parçacıkları dahi ötede bir varoluş için hareket etmektedir. Bu düşüncelerin failinin, yani insanın kendisinin kemalatı üzerinde durmak, bu doğrultudaki çabalarını ele alıp irdelemek, hatta kendi çağı içerisinde “insan” olgusunu yeniden ele alıp yorumlamak gerekmez mi? İnsan’ı yeniden ele almak, *insani olanı-*

olmayanı belirlemek, insan merkezli oluşumları tayin ve tespit etmek, öncelikle bu failin içinde yaşayıp kuşatıldığı yeryüzünün macerasını izlemeyi de gerektirir. Bu ise, kendi gerçeğimize hayatın bütünlüğü içerisinde dokunmak demektir.

Hayatı her biçimde ele almak mümkündür. Günlük hayatın ve bu “gün”lere giydirilen sanal kılıfların içinde yaşayıp giden sıradan kimseler bile hayatı birkaç açıdan değerlendirebilecek argümanlara sahiptir. Bize imkân alanları yaratacak ve bu alanlarda yürümemizi sağlayacak mümkün mecralardan biri de bilimdir. Yani, yeryüzünün verilerini, kuram-yöntem bağlamında ele alan ve zihinsel ya da amprik/görgül çabalarla elde edilen sistemli bilgiler ışığında varoluşun parametrelerini bulabilir, hatta var oluşun kendisi olabiliriz. Hiç kuşkusuz, şimdiye ve geleceğe müteallik inanç, umut, tasarım ve yapıp-etmeler öncelikle bir “kurma”dır. Ve bu kurma’nın örgüsü “dil”dir. Üst Dünya, öncelikle dil merkezli zihinsel çabalarla erişilmeye çalışılan bir geleceğin, ancak dokunabileceğimiz kadar yüreğimizde hissettiğimiz yakınlıkta bir arayışın ifadesidir.

Şu halde, yeryüzünün hâli, algı- bilim- dil üçgeninin insicamlı yapısı içerisinde de ele alınabilir bir imkân alanıdır. Bu alan aynı zamanda anlama/anlamlandırma çabalarımız için de gerekli gücün kaynağıdır. İnsan olarak “ne olduğumuza” verilen çıplak cevapların başında beden-ruh bileşeni bir canlı olduğumuz gelir. Bu bileşen ile hayatın soyut ve somut her şeyin birlikteliği bileşeni örtüşmektedir. Bu demektir ki, insanın hayatı bilmesi doğaldır, çünkü, hayat ile insan, varoluş itibarıyla örtüşmekte, bir anlamda aynileşmektedir. Kadim bilgeler *her şey zıddı ile kaimdir* dediler. İster zıtların muhkem kıldığı gerçeklik olsun ister diyalektik akıl yürütmelerin çözümlenmeleri; bu çizginin ürettiği “hayatı anlamak insanı anlamaktan geçer” tarzı söylemlerinin de makul tespitler olduğunu görmek zorundayız. İnsan- hayat akışı içerisinde “yeryüzünün hâli” ni açıklamak bu nedenle daha bir kolaylaşmaktadır. Ve eğer yeryüzü anlaşılabilir, ifade edilebilir bir şey ise, bu bizim yeni bir yeryüzü alanı inşa etmemize de vesile teşkil ediyor demektir.

“Şimdiye kadar filozoflar yeryüzünü sadece yorumladılar, oysa yapılması gereken onu değiştirmektir” diyordu Marks. XXI. yüzyılın yeni ana teması bunun da ötesinde işlevsel olabilecek kelimelere imkân tanımaktadır. Yorumlanan ve değişim için zorlanan yeryüzü oldukça yıpratıldı ve eskitildi. Yaşamak için başka alanlar bulamadığımız bu dönemde, yeryüzünü artık yeniden inşa etmeli; tabii ki yapılan eski yorumları ve değişim çabalarını da gözden irak tutmadan.

İnşa, “kurma” ile ilişkili ve fakat onunla eşdeğer olmayan bir algı-lamanın açılımıdır. Dil merkezli olarak söylenecek olursa, kurma,

yapıların tasarım ve pratiğini kapsarken, inşa, var olan yapıları da kapsayan ya da bu doğrultuda ön görülen geleceğe yönelik tasarımların zihinsel öznesidir. Geleceği inşa tasavvurlarının temelleri, bu vakte uyumlu, onu oluşturacak yeni ya da yeniden üretilecek mevcut kavramlarla örülebileceği esas olsa da, tarihsel bir süreç içerisinde bu geleceğin geçmişten miras kalan unsurları da analiz etmemizi zorunlu kılmaktadır. En azından bugüne gölgesi yansıyan, yaşayarak dokunduğumuz XX. yüzyılın niteliğini daha bir kavrama imkânlarına sahibiz. Bunu salt tarihsel bir geçmişi bilmek adına değil, içinden çıktığımız bu yüzyılın pek çok unsurlarının pranga olarak hâlâ ayaklarımıza takılı durmasından kurtulmak için yapabilmeliyiz. XIX. yüzyılın kaba sömürgeciliğine karşı insanî çılgınlıkla yeterince anlaşılmasından XX. yüzyılın savaş ve ekonomik krizleriyle iniltiye dönüştü. XXI. yüzyıl çok daha belirgin ve çok daha derin bir haykırışın eşliğinde; *hayat yeterince yorumlanıp değişime uğradı, artık bu dünya geleceğin kodlarıyla yeniden inşa edilmenin eşliğine gelmiş durumda!*